

تشکیل بلدیہ و سرو سامان دادن به بسیاری از امور شهری، تحفه‌ای بود که ناصرالدین شاه قاجار با خودش از سفر به بلاد فرنگ آورد وسبب ایجاد تغییرات بسیاری دراداره‌شهرهاشد.درواقع‌شاید بتوان این‌سفر سلطان صاحبقران‌را نقطه عطفی‌برای‌ورودبسیاری‌ازدستاوردهای دنیای مدرن به ایران دانست. هرچند برخی از این موارد در زمان سلطنت خود او به سرانجام نرسیدند، اما جرقه مؤثری برای شکل گیری انجمن‌ها و تغییراتی از این دست شده‌اند. برای نمونه، اولین نظم امور شهری در دوره این شاه قاجاری به اجرا درآمد و اداره‌ای به نام «اداره احتسابیه» تأسیس شد.

این اداره شامل دو شعبه «احتساب» و«تنظیف» بود که در هر کدام عده‌ای نایب، فراش و سپور خدمت می کردند و می‌توان گفت، اداره احتسابیه وظیفه حفظ و تأمین نظافت شهر و همچنین به نوعی وظایف نظمی‌ه را هم بر عهده داشته است. او برای این مهم یک فرنگ‌رفته به نام «عباس خان مهندس باشی» را به عنوان وزیر تهران با اولین شهردار منسوب می‌کند، اما خیلی زود و پس از تلاش‌های اصلاحی‌اش در بازار تهران، فرصت های نخستین برای تشکیل بلد ی از دست می‌رود و کار این اداره به تعطیلی می‌گشدد.
بلدیہ چند سال بعد، با صدور فرمان مشروطیت توسط مظفرالدین‌شاه جانی دوباره به خود می‌گیرد و ایجاد دوباره‌آن جدی می‌شود؛ ماجرا از این قرار است که در اسفند همان سال اول مشروطه(۱۲۸۵ خورشیدی)، بحث احیای اداره بلد ی مطرح شده، تصمیم‌گیرندگان آن را زیر مجموعه تشکیلات وزارت کشور قرار می‌دهند و در ادامه هم نظام نامه آن در خرداد ۱۲۸۶ خور شیدی با عنوان «قانون بلدیہ» با ۱۰۸ ماده تصویب و به توشیح محمد علی شاه می‌رسانند. طبق این قانون، انجمن بلدیہ مرکب بوده از اعضای که از محلات شهر و برای چهار سال انتخاب می‌شدند که تعداد آنان را در شهرهای بزرگ ۳۰ نفر تعیین کرده بودند. این‌روال در ارض اقدس اما تارخ و روایتی دیگر دارد؛ روایتی که برابر بررسی پژوهشگران و مطالعه های اسنادی انجام شده در سال ۱۳۹۸ خورشیدی، عمر تشکیل شهرداری در مشهد را به ۱۶ سال می‌رساند. در گزارش پیش‌رو تاریخ قاجاری بلدیہ مشهد را بررسی کرده‌ایم.

● مشهد در عنقوان مشروطه و تشکیل بلدیہ تا پیش از تشکیل رسمی شهرداری با سکان داری شهرداران، شهر به وسیله انجمن بلد ی (متشکل از یک رئیس و نمایندگان‌ش) اداره می‌شده است. برابر اسناد در مشهد دوره قاجار تا پهلوی، رئیس انجمن بلد ی در مشهد روی کار آمده‌اند که شروع کارشان با استقرار مشروطه بوده است. در واقع با تشکیل انجمن ایالتی مشهد که «انجمن معدلت رضوی» نام داشت، مشهد عملاً به کنترل مشروطه‌خواهان در می‌آید. این انجمن به سرعت کنترل امور شهر را به‌دست می‌گیرد، آن‌چنان که «پارلینگ»، کنسول انگلیس در مشهد، در بخشی از نظراتش درباره اوضاع آن زمان، وضعیت مشهد در آن مقطع را آرام توصیف می‌کند و می‌نویسد که اذهان

عمومی معطوف به انتخابات بلدیہ است.

● گام نخستین انجمن بلد ی در مشهد پس از انجمن معدلت، انجمن های دیگری نیز در مشهد و در راستای تقویت مبانی مشروطیت تشکیل می‌شوند که از آن جمله می‌توان به «انجمن شهر» اشاره کرد، اما در نهایت ۱۷ آبان ۱۲۸۶ خورشیدی «متین‌السلطنه» با دستور والی خراسان، مأمور به برگزاری انتخابات وکلای بلد ی (اعضای بلدیہ‌مشهد) و تأسیس انجمن بلد ی در ارض اقدس می‌شود. پنج ماه پس از این تاریخ، در روز دوشنبه ۱۱ اسفند ۱۲۸۶ خورشیدی، اولین جلسه انجمن بلد ی در منزل متولی مسجد گوهرشاد با حضور منتخبان این انجمن تشکیل می‌شودو فردای این روز هم، مجلس دوم انجمن بلد ی در منزل جناب حاجی عبدالرحیم‌آقا منعقد می‌شود و منتخبان مطابق فصل مخصوص نظام‌نامه قسم یاد می‌کنند. روز چهارشنبه ۱۳ اسفند ۱۲۸۶ خورشیدی، اما پایان کار با تشکیل مجلس سوم رقم می‌خورد. روزی که اعضای انتخاب‌شده باید یکی‌را به عنوان رئیس انجمن انتخاب‌کنند که قرعه‌فال به‌نام شاهزاده منتصر‌الملک می‌آفتد و او با بیشتر آرا (۱۱۶ رأی) به ریاست انجمن بلد ی انتخاب می‌شود. منتصر‌الملک در واقع نخستین کسی است که مأمور تشکیل بلدیہ می‌شود، اما تنها یک‌سال پس از این انتخاب، شرایط کشور به هم ریخته و با وقوع استبداد صغیر،

گذری بر تاریخ تشکیل و شروع به کار شهرداری مشهد که طبق آخرین پژوهش انجام گرفته

تاریخ آغاز رسمی آن ۱۳ اسفند ۱۲۸۶ خورشیدی بوده است

بلدیہ به روایت قاجار

انجمن نوپای بلدیہ نیز منحل می‌شود.

● دوره دوم انجمن بلد ی

با به توپ بسته شدن مجلس شورای ملی و حاکمیت استبداد صغیر، وضعیت مشهد به زبان مشروطه‌خواهان دگرگون می‌شود، اما با پایان گرفتن دوران استبداد صغیر و تشکیل دوباره بلدیہ، در بیستم بهمن ۱۲۸۸ خورشیدی، میرزا حسن خان مسعودی به درخواست مردم و بنا بر حسن مشورت، به عنوان دومین رئیس بلدیہ انتخاب می‌شود. وی لقب‌هایی چون «شجاع‌الایاله» و «سالار مؤید» را به پاس خدماتش به دوش می‌کشد. برابر اسناد باقی مانده از این سال، دوران ریاست او نیز بر بلدیہ مشهد دیر پا نبوده و جلسات انجمن بلدیہ تیرماه ۱۲۸۹ خورشیدی دوباره تعطیل می‌شود، روزنامه نوبهار به تاریخ ۲۸ مهر ۱۲۹۰ (۲۷ شوال ۱۲۲۹) می‌نویسد: «انجمن بلد ی چهار ماه است که منفلشده و از اداره بلد ی جز صورتی باقی نمانده است.» این جلسات پس از این دوران در ۱۰ اسفند ۱۲۸۹ برای شروعی دیگر آغاز می‌شود و شجاع‌الایاله که تا آن زمان رئیس انجمن محسوب می‌شد، در انجمن جدید استعفا می‌دهد، اما با این حال به کار خود ادامه داده و بلدیہ را به اتفاق معاون خود، هاشم‌خان، اداره می‌کند. تأسیس ادارات شهرداری و شهربانی و تشکیل انجمن شهری، ایالتی و ولایتی در مشهد از جمله خدمات اوست.

همچنین مرمت معابر و تجدید سنگ‌فرش کوچه‌ها و نصب ۵۰۰ چراغ در معابر شهر در زمان ریاست وی بر بلدیہ انجام شده است. همچنین اسنادی از وی در نامه‌نگاری برای پیگیری امور جذامیان در مشهد به عنوان رئیس اداره بلدیہ وجود دارد که حکایت از جدت او در پیگیری این نوع مسائل دارد. شجاع‌الایاله در اوایل دوران مشروطیت به صف آزادی‌خواهان می‌پیوندد. روزنامه «بلدالامین» هم شجاع‌الایاله را مردی با جوهر ذکاوت، انسانیت و درست‌کاری معرفی می‌کند که ملت ایشان را به خیرخواهی، حسن کفایت و دیانت می‌شناسند.

● دوره سوم انجمن بلد ی با مشاورانوزاره

اما اولین جلسه انجمن سوم بلد ی در تاریخ شنبه ۱۱ فروردین ۱۲۹۰ خورشیدی، میرزا یحیی بن محمود معروف به «حاجی مشاورالوزاره» را به عنوان رئیس سومین دوره انتخاب می‌کند. اسناد می‌گویند، انتخاب مشاورالوزاره به عنوان رئیس بلدیہ به راحتی انجام نشده و اختلافاتی با شجاع‌الایاله رئیس قبلی بلدیہ وجود داشته است. این اختلافات باعث می‌شود تا حاجی مشاورالوزاره در جلسه شنبه یک اردیبهشت ۱۲۹۰ خورشیدی نامه‌ای به انجمن بنویسد و درخواست استعفا کند که پذیرفته نمی‌شود. از اقبال مشاورالوزاره در زمان وی دریافت مالیات نواقل برای بلدیہ تصویب می‌شود و سومین رئیس بلدیہ شهر

می‌تواند به پشتوانه این مالیات اقدامات مفیدی را در زمینه ساخت‌وساز و نظافت شهری انجام دهد. علاوه بر این، مشاورالوزاره در زمستان ۱۲۹۰ محل‌هایی را برای فقرا، تهیه‌زغال و لباس برای آن‌ها تعیین می‌کند، که برای اولین بار در بلدیہ انجام می‌شده است. سنگ فرش کردن کوچه‌های شهر، تأمین چراغ‌های روشنایی، توقف تأمین مخارج چراغ روشنایی از منازل و تأمین آن از عایدات نواقل، تعیین شیوه کار چراغچی‌ها و دریافت مالیات نواقل از دیگر اقدامات مهم مشاورالوزاره در بلدیہ مشهد است. درباره تاریخ پایان دوره ریاست مشاورالوزاره اطلاع دقیقی در دست نیست. مشخص نیست وی برکنار شده یا استعفا داده است. این احتمال نیز وجود دارد که به دلیل شورش یوسف‌خان هراتی که باعث تعطیلی ادارات مشهد می‌شود، عملاً ادامه کار وی امکان نداشته است. او بعد از انحلال انجمن بلد ی که مقارن با دوره تعطیلی مجلس شورای ملی است، به تهران می‌رود و در اداره خزانه پایتخت به فعالیت خود ادامه می‌دهد.

● روایت کاشف‌الملک و خدماتش

بسیاری کاشف‌الملک را با عنوان نخستین شهردار مشهد می‌شناسند، اما او نیز مانند باقی هم‌قطارانش، چهارمین رئیس انجمن بلدیہ است، البته ناگفته نماند نام کاشف‌الملک برای نخستین بار با عنوان معاون بلدیہ (۱۲۲ تیر ۱۲۹۰) ثبت شده و در سند دیگری به تاریخ ۱۳ دی ۱۲۹۰ از او به عنوان کفیل بلدیہ نام برده شده است. تاریخ مشهد او را به عنوان یکی از افراد تأثیرگذار در روند جان گرفتن بلدیہ در مشهد می‌شناسد که جایگاه یکی از با سابقه‌ترین افراد بلدیہ مشهد را-با یک دوره رئیس، یک دوره کفیل و سه دوره معاون بلدیہ مشهد بودن- پر کرده است.

روایت‌های اندکی درباره زندگی او وجود دارد که در یکی از آن‌ها چنین نقل شده است: «قوام‌السلطنه، والی خراسان، در زمان قدرت گرفتن رضاخان، پیش کاشف‌الملک می‌آید تا او را وادار به تبعیت از رضاخان کند، اما او که مردی نظامی بوده است، زیر بار نمی‌رود و با گفتن این جمله که «من سرباز احمدشاهم» از خود رفع تکلیف می‌کند. این سربچی سبب می‌شود سربازان قوام‌السلطنه به خانه‌اش در خیابان دروازه طلایی حمله کنند. در این غائله، تبری به کلاه کاشف‌الملک برخورد می‌کند، اما او جان به در می‌برد و تا روزی که به ریاست بلدیہ مشهد می‌رسد، به املاک اجدادی‌اش در چهار برج می‌گریزد و در همان‌جامی‌ماند. کاشف‌الملک در دوران خدمتش در بلدیہ، خدمات بی‌شماری در مشهد انجام می‌دهد که طراحی و ساخت خیابان جنت به عنوان نخستین خیابان مدرن مشهد از جمله آن‌هاست.

● روی کار آمدن نخستین شهردار

اما قوام‌السلطنه، استاندار خراسان در سال ۱۲۹۸ خورشیدی، پس از مدتی که از انحلال انجمن بلدیہ می‌گذشت، دستور شروع انتخابات انجمن قانونی شهر را صادر می‌کند. چون طبق قانون، رئیس انجمن شهر، شهردار نیز بود «میر ممتاز با سالار ممتاز» پس از کاشف‌الملک و احتشام‌نظام به سمت اولین شهردار قانونی انتخاب می‌شود و انجمن اولین جلسه خود را در محل «مستقر به ملک‌الشعرا» برگزار کرده است. تشکیل می‌دهد، یکی، دوتا اتفاق این عمارت مجانی در اختیار شهرداری قرار می‌گیرد. برابر اسناد او نخستین فرد با عنوان شهردار و آخرین رئیس انجمن بلد ی در دوره قاجار در مشهد است.

تاریخ و هویت

شنبه
۱۳ اسفند ۱۳۸۱
۱۱ شعبان ۱۴۴۴
شماره ۲۸۹۶

۱۵

تاریخ و هویت

خراسان‌نامه

رابط ساسانی«زیارت»

به‌بهانه یست وسومین سال ثبت ملی یک اثر خراسانی

هادی دقیق

هر گوشه شهرستان خواف تاریخی نهفته است و هر بنای تاریخی آن حکایتی دارد که قدمت این سرزمین را مشخص می‌کند. در مسیر خواف به رشتخوار و تقریباً در ۴۰ کیلومتری این مسیر، یک سه‌راهی معروف به فرح‌آباد وجود دارد که مسیر فرعی آن به چند آبادی و سپس به کوه و دشت و پس از طی یازده کیلومتر به «رابط زیارت» می‌رسد. یازده کیلومتری که در حرف ساده است، اما پس از آبادی فک، مسیر خاکی ناهمواری است که اگر رده‌های فصلی منطقه مسیر را مسدود نکرده باشند، رسیدن به آن ممکن می‌شود. این مجموعه تاریخی که شامل مسجد، سقاوه، حوض انبار، قبرستان و تپه‌های تاریخی است، به واسطه ویژگی‌های منحصر به فردش به‌شکلی ویژه بین آثار بازمانده در این منطقه خودنمایی می‌کند. مجموعه تاریخی رابط زیارت در اسفند۱۳۷۸ ثبت ملی شده‌است.

● تالار اصلی رابط زیارت

نرسیده به این مجموعه، بناهایی خشت‌وگلی دیده می‌شود که با آخرین بقایای زندگی انسان در این منطقه آمیخته است. در کنار آن هم زمین‌های کشاورزی هستند که روی تپه‌های منهدم‌شده تاریخی سبز شده‌اند. براساس تابلو ابتدای جاده خاکی به بقعه امامزادگان سهل‌بن علی، می‌رسید و میرجعفر و شهدایی از صدر اسلام در این منطقه واقع است. وجود رودخانه فک نیز از دیگر انگیزه‌های سکونت قدیمی در این منطقه بوده است که وسعت قبرستان‌های آن هم تصور سکونت‌های درازمدت را تقویت می‌کند. اما چیزی که در نظر اول جلب توجه می‌کند، دو دیوار بزرگ سنگی است که از بد روزگار و دست آدمیزاد کم آسیب ندیده‌اند. این دو دیوار پایه‌های ستبر تالاری مستطیل شکل بوده‌اند که خود آن نیز بخشی از بنایی بزرگ‌تر بوده است. این دیوارها یک‌متر در همان زمان گفته بوده که برخی کتیبه‌های دیگر را با کاهگل پوشانده است. شواهد نشان می‌دهد این تالار و بناهای اطرافش از سوی شمال گسترش یافته بودند که متأسفانه همگی تخریب شده‌اند. تنها بنایی که به‌جز تالار باقی مانده است، اتاقکی با پلان مربع در شمال آن است که احتمالاً به تالار مستطیل شکل مرتبط بوده است. دیوار این اتاق هم سنگی است و در گوشه‌های آن و محل اتصال دیوار به سقف، فیلگوش‌های دیده می‌شود که تلاشی برای رساندن پلان مربع بنا به دایره گنبدی سقف است.

● بقیه بازماندگان رابط زیارت

سقاوه بخش دیگر مجموعه تاریخی رابط زیارت شامل بنایی با پلان هشت‌ضلعی است که حوض چهار گوش وسط آن را چشمه‌ای همیشه‌جوشان سیراب می‌کند. این دست‌بناها که در برخی دیگر از مناطق خواف هم دیده می‌شود، در حقیقت حمام عمومی بوده است. اما در این بنای خاص که تازه‌ساز است و قدمتش شاید به صد سال برسد، از آب چشمه برای آبیاری زمین‌های اطراف و همچنین غسل‌خانه قبرستان هم استفاده می‌شده است. در جنوب سقاوه حوض انباری آجری با پوشش گنبدی است که امروز بی استفاده است. آب این حوض انبار را باران پر می‌کرده و با وجود چشمه جوشان کنارش، وجودش تأمل برانگیز است.

مجموعه تاریخی رابط زیارت دو قبرستان وسیع دارد. قبرستان شمالی آن بر گرد بقعه امامزادگان ساخته شده که امروز به زیارتگاه معروف است. در این قبرستان سنگ‌قبرهای زیادی یافت شده است که برخی شکسته و برخی سالم‌اند و با خطوط زیبای نستعلیق و ثلث بر آن‌ها نوشته شده است. بیشتر این سنگ‌ها متعلق به دوره صفویه هستند. سنگ‌قبرهایی ستونی نیز در بین آن‌ها دیده می‌شود که معمولاً از دوره تیموری یا صفوی هستند. همچنین در هر دو قبرستان تدفین‌های جدید هم دیده می‌شود. همه این فضاها که گفته شد، روزگاری محل رفت‌وآمد اهالی این منطقه بوده است که امروز بقایای محل سکونتشان به‌شکل تلی از خاک در سراسر رابط زیارت یافت می‌شود. وجود سفال‌های نفیس در برخی از این تپه‌ها نمایانگر ارزش زندگی و هنر در این منطقه است.

● قدمت رابط زیارت به چه زمانی می‌رسد؟

باتوجه‌به کیفیت دیوارها و پلان تالار می‌توان گفت که این بنا بازمانده دوره ساسانی است که احتمالاً در دوره‌های بعد به مسجد تبدیل شده‌است. زیرا تالار آن که به احتمال فراوان سقفی گهواره‌ای داشته، بدون محراب بوده است. همچنین، اتاقی که به شمال بنا اضافه شده است، نمی‌توانسته در مساجد کاربرد داشته باشد. کتیبه بنا نیز شواهد زیادی به کتیبه ساقه‌گنبد ارس‌لان جاذب در سنگ‌بست دارد و گمان این را تقویت می‌کند که در دوره غزنویان روی بی سنگی را آجرچینی و دوباره بنا را با کاربری جدید سرپا کرده‌اند. شواهد قبرستان و سفال‌ها نیز استقرار از دوره سلجوقی تا قرن دهم را در این منطقه تأیید می‌کند. بنای رابط زیارت مرمت شده و امروز حال‌وروز بهتری دارد، اما این گنجینه بیش از این‌ها نیازمند توجه و بررسی علمی است.

منبع:
مرکز اسناد
و توسعه
تاریخ شهر،
شهرداری
مشهد